

DOI 10.31909/26168812.2020-(48)-16

УДК 342.742:005.35

Ярослав КІЧУК*

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНОЇ ЯКОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

У статті висвітлюється один із підходів до становлення конкурентоздатного фахівця через формування інтегрованої особистісно-професійної якості, котра репрезентує усвідомленість особистістю виключного значення відповідальності, необхідний ступінь сформованості правової компетентності. Доведено конструктивність означеного підходу фахової діяльності військовослужбовців за контрактом, що проходять підготовку у навчальних центрах Державної прикордонної служби України. У статті деталізовано ефективні практики щодо розвитку у цих фахівців соціальної відповідальності.

Ключові слова: відповідальність, соціальна відповідальність, права компетентність, військовослужбовець.

Постановка проблеми. За сучасних реалій, коли соціально-економічна ситуація в українському соціумі вимагає від фахівців будь-якої сфери не лише професіоналізму, а й самодисципліни, актуалізується важливий фактор їхньої конкурентоздатності – відповідальність.

Аналіз сучасних досліджень. Сучасне гуманітарне знання віддзеркалює наукові уявлення про типологію відповідальності особистості (Бех І., Лазорко О., Ложкін Г.), аспекти прояву її моральної зрілості (Дементій Л., Савчин М., Фурман О.), психолого-педагогічні механізми відповідальної поведінки (Кон І., Муздибаєв К., Сагань І.), своєрідність змісту відповідальності як почуття особистості і як її властивості (Йонас Г., Татенко В., Фіцула М.).

У контексті вищезазначеного учені вважають, що базовим постає значення відповідальності як філософсько-соціологічного явища, об'єктивного, історично-конкретного характеру взаємин між певною особистістю, спільнотою, соціумом з позиції «свідомого здійснення взаємних вимог, що ставляться до них»¹. З-поміж різновиду відповідальності, де основою розглядається суб'єкт відповідних дій, соціальна відповідальність є інтегральною особистісною якістю, котра виступає визначальною щодо її поведінки, «є одним з найоптимальніших інструментів у механізмі соціального регулювання»² усього різномаяття і відносин, і зв'язків, і ставлень, адже вона «просякає усі прошарки суспільного організму від конкретної особи до соціуму загалом»³. Залишається неоціненим дослідниками взаємозв'язок, взаємозалежність та взаємообумовленість відповідальності – особистісно-професійної якості фахівця та його правової компетентності, яка постає передумовою успішного здійснення професійного призначення в соціумі й чинником, котрий актуалізує динаміку процесу розвитку соціальної відповідальності фахівця через пропедевтику деформацій у його правосвідомості, збагачення ресурсів професійного самовдосконалення завдяки

* Кічук Я. – доктор педагогічних наук, професор, ректор, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна, e-mail: izmayil@ukr.net

¹ (2015). Соціолого-педагогічний словник / За ред. В.В. Радула. Вид. 2-ге. Харків: Мачулін. С. 52.

² (2017). Соціальна відповідальність: навч. пос. / Упор. і ред. Т.Л. Надвичина. Тернопіль: ТНЕУ. С. 16

³ Липка А.О. (2019). Відповідальність особистості в контекстах життєвого шляху і соціального повсякдення: психологічний аспект. *Психологія і суспільство*. № 1. С. 74.

обізнаності у правовому сегменті фахової діяльності, сприяння позитивній професійній соціалізації.

Наукові завдання статті пов'язані із доцільністю обґрунтувати засновничу роль правової компетентності у процесі розвитку соціальної відповідальності, зокрема військовослужбовців за контрактом, що проходять підготовку у навчальних центрах Державної прикордонної служби України.

Мета статті – на основі розуміння, що поняття «особистість» є ширшим за поняття «професія», висвітлити діалектичний зв'язок правової компетентності і соціальної відповідальності в становленні інтегративної особистісної властивості військовослужбовця – фахівця, як громадянина правової держави, здатного через відповідальні професійні дії виконувати свій військовий обов'язок.

Виклад основного матеріалу. У наявних наукових джерелах, присвячених вивченню проблематики професійної відповідальності особистості, констатується відмінність у розумінні відповідальності фахівця, виходячи із предметної специфіки його діяльності. У сьогочасній військовій педагогіці і психології проблематика відповідальності військовослужбовця пов'язується із відповідальним ставленням до дотримання вимог, котрі окреслені фаховим призначенням, удосконаленням кадрового менеджменту, оптимізацією системи професійної підготовки кадрів оперативно-стратегічного рівня військової освіти (Видрін І., Гриньков В., Грязнов І., Іщенко Д., Томків І.). Відповідно до мети якісної професійної підготовки фахівців, вважається доречним убачати таку площину відповідальності, котра виявляється у їхній активній громадянській позиції, здатності інтегруватися в життя сучасного конфліктогенного суспільства. У цьому плані важливо враховувати індивідуальний контекст (котрий дозволяє розглядати певні функції освіти фахівців – інтегральну, розвивальну, компенсаторну, адаптивну, ресоціалізаційну), а також той, що інтегрує культурну, соціальну, економічну та політичну функції⁴. Як зауважують фахівці, зокрема Ізмаїльського навчально-тренувального загону морської охорони Державної прикордонної служби України, сприяючим чинником виступає можливість безпосередньо спостерігати вияви відповідального ставлення фахівців зарубіжжя у практико-орієнтованих діях, співпраця з прикордонниками тих країн, із якими відбувається охорона кордону практично за однакових умов⁵. Особистіно-професійне призначення військовослужбовця, котрому властивий високий ступінь відповідальності, одночасно постає і як важлива особистісна властивість, і як соціально цінний феномен.

Феноменологію соціальної складової професійної відповідальності пов'язують із контекстивністю теорії установки. Механізм регуляції поведінки визначає вектор спрямованості активності особистості та виступає стимулом вияву вольових дій і намірів. У цьому контексті створюється можливість оцінити вагу правокомпетентних дій, соціально відповідальної поведінки особистості, вияву нею соціально-правової зрілості у процесі формування правової культури. Як зазначають науковці (Квіткін П., Липка А., Дятлова І., Ребрій І.) визначальна роль формування соціальної відповідальності у процесі формування правової культури військовослужбовців виявляється за умов з'ясування сутності особи військового професіонала, звернення до рівнів сформованості та інстанцій соціальної відповідальності військовослужбовців⁶. Соціально-державницький зміст соціальної відповідальності вимагає щоденного зіставлення норм власної поведінки із пріоритетами країни як правової держави. Запроваджені Стратегія розвитку Державної прикордонної служби України та Концепція інтегрованого управління кордонами у

⁴ Махиня Н.О. (2018). Освіта дорослих у країнах ЄС та в Україні: історія і сучасність: монографія. Черкаси. 292 с.

⁵ Перегняк І.В. (2018). Євроінтеграційний вектор оптимізації професійної підготовки військовослужбовців Державної прикордонної служби України. *Зб. наук. праць «Науковий альманах КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти»*. Вип. 37.

⁶ Дятлова І.В., Квіткін П.В., Ребрій І.М. (2017). Соціальна відповідальність військового професіонала. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. № 1 (32). С. 103-110.

значній мірі вплинули не тільки розвиток системи охорони державних рубежів, а й на систему професійної підготовки військовослужбовців, які забезпечують надійну охорону та захист державного кордону України. Загальновизнано науковцями (зокрема, Маланчій М.), що діяльність військовослужбовця прикордонної служби також має педагогічний характер, яка передбачає навчання і виховання підлеглих, підтримку в колективі підрозділу здорового морально-психологічного стану, а специфічними рисами цієї діяльності є висока міра відповідальності, обумовлена державною важливістю виконуваних функцій, великий обсяг, складність і різноманітність сфер діяльності, постійна небезпека, пов'язана з ризиком для життя; значна самостійність, обумовлена високим ступенем автономності підрозділів прикордонних військ і органів⁷. Тому актуалізується соціально-правовий аспект професійної діяльності такого фахівця в рамках програми підготовки «Молодший інспектор прикордонної служби», що розроблена й апробована практиками у межах пілотного проекту «Нове обличчя кордону». Як зазначають практики (зокрема, Савенко І.) необхідно збільшити кількість навчальних годин практичних занять із тактики прикордонної служби й правової підготовки та вести дієву систему допуску персоналу до служби з безпосередньої охорони кордону⁸. Передовий досвід переконує, що впровадження у практику підготовки військовослужбовців проектної діяльності дозволяє підвищити їхню соціальну активність. Тому важливо у цьому процесі задіювати ресурсність інноваційних інтерактивних технологій практичної підготовки військовослужбовців у процесі формування їхньої правової компетентності.

Правова компетентність, як і будь-яка інша ключова компетентність, формується та має надпредметний характер, хоча й базове значення належить правовим навчальним дисциплінам відповідно до стратегії правової освіти. Проведені нами дослідження засвідчили, що за параметром «здатність особистості брати на себе відповідальність» важливо вбачати обсяг конкретних компетенцій військовослужбовця у межах підсистеми «професійна роль – громадянське суспільство – права держави». Блок «професійна роль» характеризується соціально-правовим втручанням, яке має бути тільки успішним; блок «громадянське суспільство» пов'язаний із самоідентифікацією зі статусом громадянина та задіяністю всіх ефективних (міжнародних, державних, регіональних) механізмів захисту прав, використовуючи потужність існуючих інститутів громадянського суспільства; блок «права держави» характеризується служінням закону як найвищій цінності, верховенства права, утвердження закону як універсального механізму права. Тому стає зрозумілими вимоги, які слід враховувати у процесі формування у військовослужбовців здатності до аналітичної роботи з нормативно-правовими актами (зокрема, Державної прикордонної служби України як правоохоронного органу спеціального призначення), де домінантою є сформованість критичного мислення, саморефлексія, самооцінка. А це проектується на загальній спроможності майбутнього конкурентоздатного фахівця «мобілізувати» правові знання, вміння і навички, свій досвід щодо виконання дій у ситуаціях соціально-правового характеру. При цьому важливо використовувати найбільш ефективні інтерактивні методи (ділові ситуаційні ігри, дискусії, методи інформаційних технологій в мультимедійних системах, кейс-методи, метод проектів, портфоліо тощо).

У правовій компетентності, як утворенні, важливо розглядати певні складники (мотиваційний, когнітивний, аксіологічний, діяльнісно-творчий), котрі виявляються у настанові особистості на правову самоосвіту, відкритості до інновацій у соціально-правовій сфері, соціальній активності в утвердженні позитивної динаміки розвитку України як правової держави, а українського соціуму як громадянського суспільства. Тому має сенс розрізняти й відповідний пороговий діапазон сформованості правової компетентності у військовослужбовця («усвідомлена компетентність», «неусвідомлена компетентність», «усвідомлена некомпетентність», «неусвідомлена некомпетентність»).

⁷ Маланчій М. (2019). Координати особистісно-професійного розвитку особового складу Державної прикордонної служби України. *Державне управління та місцеве самоврядування*. Вип. 1 (40). С. 110-117.

⁸ Савенко І.О. (2015). Принципи та функції Державної прикордонної служби України. *Науковий вісник*. Вип. 15.

Відносно предмету діяльності військовослужбовця вважаємо неприпустимим виконання ним особистісно-професійного призначення за умов наявної неусвідомленої некомпетентності. Посиленої уваги потребує організація правової самоосвітньої діяльності військовослужбовців, котрі характеризуються правовою компетентністю на рівні усвідомленої некомпетентності, бо такого фахівця, як правило, характеризують і обмеженість правових знань щодо політико-правової сфери життєдіяльності соціуму, і нездатність до самостійних дій в соціально-правових, професійно значимих ситуаціях, і невпевненість у розв'язуванні фахових питань правового характеру. Зазначене вимагає відповідного освітнього педагогічного втручання, бо принципово є вага обізнаності військовослужбовця в сфері нормативно-правової бази, котра регламентує службову діяльність, посилюючи соціальну складову професійної відповідальності.

Визначаючись у пріоритетних напрямках фокусування уваги у практико-орієнтовній роботі військовослужбовців, важливою є заувага філософів, котра пов'язана із існуючою невідповідністю у двох сферах – філософії управління та філософії права, що впливає на появу деяких негативних тенденцій розвитку правосвідомості особистості. У сучасній вітчизняній правовій системі мають місце невідповідності «основним принципам теорії логіки соціального управління, оскільки вони спрямовані не на людину, а на самих суб'єктів управління»⁹.

Окреслена заувага актуалізує проблематику формування правової компетентності, соціальної відповідальності військовослужбовців. Це вимагає активізації діалогічних форм правового просвітництва (правові знання, розуміння, аналізу, синтезу, оцінки й перетворення). Стимулюючи інтерес курсантів, військовослужбовців за контрактом, що проходять підготовку у навчальних центрах Державної прикордонної служби України, до правових явищ, додає конструктивності така площина засвоєння правових знань, як міжнародне гуманітарне право, міжнародні стандарти прав людини, де самоцінність прав і свобод, законних інтересів людини необхідно знати, дотримуватися, захищати.

В результаті проведеної аналітичної роботи можна погодитись із висновком, що соціальна відповідальність військового професіонала – це ставлення до виконання громадянського і військового обов'язку, що зумовлене місцем та роллю військовослужбовців у житті суспільства, функціональним призначенням збройних сил і реалізується у виборі способів дії та поведінки. Урахування конструктивного досвіду науковців (Дятлова І., Квіткін П., Ребрій І.) свідчить про те, що соціальна відповідальність особистості військового професіонала існує у таких формах: соціальна відповідальність як необхідність (відповідальність, що зумовлена системою соціальних санкцій, що можуть бути застосовані до особистості); соціальна відповідальність як норма (відповідальність, що ґрунтується на усвідомленні необхідності виконання встановлених норм і правил); соціальна відповідальність як особиста потреба (відповідальність як спосіб самореалізації особистості, реалізації її життєвих цілей і стратегій, власного саморозвитку). Системоутворюючим елементом соціальної відповідальності постає готовність і здатність особистості військового професіонала до відповідального виконання громадянського та військового обов'язку, виконання обов'язків за призначенням в умовах мирного та воєнного часу¹⁰.

Активізація євроінтеграційних процесів змінює та посилює у чинній системі правової освіти формування і соціальної відповідальності, і правової компетентності, які постають такими якостями особистості військовослужбовців прикордонної служби, які постійно мають удосконалюватися. На перший план постає проблема усвідомлення військовослужбовцями сучасних реалій та ваги неперервного особистісно-професійного самовдосконалення, оскільки реальними є перспективи упровадження принципів інтегрованого управління кордоном, що суттєво підвищує соціальну відповідальність військовослужбовців прикордонної служби та значущість їх правової компетентності.

⁹ Кремень В.Г., Пазинич С.М., Пономарьов О.С. (2008). Філософія управління. Харків: НТУ «ХП». С. 407-408.

¹⁰ Квіткін П.В. (2012). Правова культура військового керівника: сутність і необхідність формування. *Вісн. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол. А.П. Гетьман та ін. Х. : Право. Вип. 4 (14). С. 135-141.*

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Соціальна відповідальність військовослужбовців прикордонної служби спрямована на продуктивність виконання особистісно-професійного призначення, самоставлення, саморегулювання, підвищення самоконтролю впродовж всього фахового, життєвого шляху.

Громадянськості вимір і актуалізація в ньому правознавчої складової сприяють зміцненню основ відповідальної дії у виконуваний професійній діяльності, соціальному повсякденні. Тут відповідальність пов'язана із правовою свідомістю військовослужбовців прикордонної служби і у значній мірі її якісні характеристики детермінуються ступенем сформованої правової компетентності. Соціальна відповідальність військовослужбовців, які проходять підготовку у навчальних центрах Державної прикордонної служби України, розширюється, віддзеркалюючи як інтереси соціуму, так і держави.

Перспективи подальшого дослідження порушеної проблеми пов'язуємо із поглибленням наукових уявлень про чинники, котрі визначають позитивну динаміку процесу становлення соціально відповідальної особистості військовослужбовця, його соціальної зрілості.

Література

Герганов Л.Д. (2015). Професійна підготовка кваліфікованих робітників на виробництві: теорія і практика: монографія. Дніпропетровськ: ІМА-прес. 344 с.

Дятлова І.В., Квіткін П.В., Ребрій І.М. (2017). Соціальна відповідальність військового професіонала. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. № 1 (32). С. 103-110.

Квіткін П.В. (2012). Правова культура військового керівника: сутність і необхідність формування. *Вісн. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія* / редкол. А.П. Гетьман та ін. X. : Право. Вип. 4 (14). С. 135-141.

Кремень В.Г., Пазинич С.М., Пономарьов О.С. (2008). Філософія управління. Харків: НТУ «ХПІ». 524 с.

Липка А.О. (2019). Відповідальність особистості в контекстах життєвого шляху і соціального повсякдення: психологічний аспект. *Психологія і суспільство*. № 1. С. 74-82.

Маланчій М. (2019). Координати особистісно-професійного розвитку особового складу Державної прикордонної служби України. *Державне управління та місцеве самоврядування*. Вип. 1 (40). С. 110-117.

Махія Н.О. (2018). Освіта дорослих у країнах ЄС та в Україні: історія і сучасність: монографія. Черкаси. 292 с.

Пережняк І.В. (2018). Євроінтеграційний вектор оптимізації професійної підготовки військовослужбовців Державної прикордонної служби України. *Зб. наук. праць «Науковий альманах КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти»*. Вип. 37.

Ребрій І.М. (2011). Сутність і зміст соціальної відповідальності військовослужбовців Збройних Сил України. *Вісн. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія* / редкол. А.П. Гетьман та ін. X. : Право. Вип. 9. С. 133-145.

Савенко І.О. (2015). Принципи та функції Державної прикордонної служби України. *Науковий вісник*. Вип. 15.

(2017). Соціальна відповідальність: навч. пос. / Упор. і ред. Т.Л. Надвинична. Тернопіль: ТНЕУ. 139 с.

(2015). Соціолого-педагогічний словник / За ред. В.В. Радула. Вид. 2-ге. Харків: Мачулін. 444 с.

REFERENCES

Herhanov L.D. (2015). Profesiina pidhotovka kvalifikovanykh robitnykiv na vyrobnytstvi: teoriia i praktyka: monohrafiia. Dnipropetrovsk: IMA-pres. 344 s.

Diatlova I.V., Kvitkin P.V., Rebrii I.M. (2017). Sotsialna vidpovidalnist viiskovoho profesionala. Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho». № 1 (32). S. 103-110.

Kvitkin P.V. (2012). Pravova kultura viiskovoho kerivnyka: sutnist i neobkhdnist formuvannia. Visn. Nats. yuryd. akad. Ukrainy im. Yaroslava Mudroho. Seriia: Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia / redkol. A.P. Hetman ta in. Kh. : Pravo. Vyp. 4 (14). S. 135-141.

Kremen V.H., Pazynych S.M., Ponomarov O.S. (2008). Filosofiia upravlinnia. Kharkiv: NTU «KhPI». 524 s.

Lypka A.O. (2019). Vidpovidalnist osobystosti v kontekstakh zhyttievoho shliakhu i sotsialnoho povsiakdennia: psykholohichniy aspekt. Psykholohiia i suspilstvo. № 1. S. 74-82.

Malanchii M. (2019). Koordynaty osobystisno-profesiinoho rozvytku osobovoho skladu Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia. Vyp. 1 (40). S. 110-117.

Makhynia N.O. (2018). Osvita doroslykh u krainakh YeS ta v Ukraini: istoriia i suchasnist: monohrafiia. Cherkasy. 292 s.

Perehniak I.V. (2018). Yevrointehratsiinyi vektor optymizatsii profesiinoy pidgotovky viiskovosluzhbovtziv Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Zb. nauk. prats «Naukovyi almanakh KVNZ «Khersonska akademiia neperervnoi osvity». Vyp. 37.

Rebrii I.M. (2011). Sutnist i zmist sotsialnoi vidpovidalnosti viiskovosluzhbovtziv Zbroinykh Syl Ukrainy. Visn. Nats. yuryd. akad. Ukrainy im. Yaroslava Mudroho. Seriia: Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia / redkol. A.P. Hetman ta in. Kh. : Pravo. Vyp. 9. S. 133-145.

Savenko I.O. (2015). Pryntsypy ta funktsii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Naukovyi visnyk. Vyp. 15.

(2017). Sotsialna vidpovidalnist: navch. pos. / Upor. i red. T.L. Nadvynychna. Ternopil: TNEU. 139 s.

(2015). Sotsioloho-pedahohichniy slovnyk / Za red. V.V. Radula. Vyd. 2-he. Kharkiv: Machulin. 444 s.

Kichuk Ya. Some Aspects of the Problem of the Formation of Social Responsibility as Personal and Professional Quality of Military Servicemen.

The article highlights one of the approaches to becoming a competitive specialist through the formation of an integrated personal and professional property, which represents the individual's awareness of the exceptional importance of professional responsibility, the necessary degree of legal competence. The modern scientific idea of phenomenology and the corresponding threshold range of the serviceman's legal competence formation are detailed («conscious competence», «unconscious competence», «conscious incompetence», «unconscious incompetence»). The constructiveness of the specified approach of professional activity which promotes the performance of civil and military duty of servicemen under the contract who are trained in the training centers of the State Border Guard Service of Ukraine is proved. The article details some practices regarding the development of these professionals' social responsibility, focuses on the resourcefulness of interactive methods, effective technologies of propaedeutics of deformation in the legal consciousness of servicemen.

Since the specifics of military service actualizes the social component of professional responsibility and the role of legal consciousness, the article analyzes the resources of a practice-oriented approach aimed at improving legal competence through the system of legal education. The systematic study of the factors of social responsibility of the professional's personality and his/her social maturity is considered to be promising.

Key words: *responsibility, social responsibility, legal competence, a serviceman.*